

ФОРМИ ВЛАДИ: СПРОБА ОБГРУНТОВАНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

На базе общефилософского понятия «форма» строится концепт социально-философского понятия «форма власти», основными атрибутами которого предлагаются ресурсы власти, внешний образ/символ власти, метод властвования, социальный смысл/цель власти и ее целостность. На платформе этих критериев обосновывается классификация конкретных форм власти.

Ключевые слова: форма власти, ресурсы власти, символ власти, метод властвования, цель власти, целостность власти.

Basing on the general philosophical concept “form” the author formulates the concept of social philosophical concept “the power form”. Its main attributes are power resources, outward appearance / power symbol, power means, social meaning / power aim, power integrity. Upon these criteria the author proves classification of the power forms.

Keywords: the power form, power resources, power symbol, power means, power aim, power integrity.

У великій за обсягом сучасній кратологічній літературі проблема форм влади не є чимсь абсолютно новим і зовсім не дослідженим. Багато фахівців з теорії влади так чи інакше намагалися й намагаються вивчити це питання. І такий підвищений інтерес у проблемному полі соціальної філософії до питання про форми влади зрозумілий, оскільки, як уже відомо з університетського курсу „Основ філософії”, поза формою, без форми нічого не існує, форма і є спосіб буття всього суцього. Таким чином, актуальність будь-якого вивчення питання про форми влади завжди ніби апріорна.

Однак якщо проаналізувати те, що маємо нині в кратології стосовно ідеї форми влади, то принаймні бачимо досить дивну дослідницьку картину. Абсолютна більшість авторів пишуть головним чином тільки про один аспект цієї проблеми – кожний намагається запропонувати свою класифікацію форм влади, до того ж іноді побіжно аналізуючи погляди інших на це питання (як це робить, наприклад, В. Г. Ледеяєв [1]), а іноді не ускладнюючи своє завдання навіть і таким аналізом (як, наприклад, В. В. Ільїн [2, с. 79–116]). У той же час такі вихідні, базові питання, як: що таке форма влади в принципі; що є форма влади й чому це форма, а інше не є форма влади й чому це не є форма влади – залишаються осторонь від верстового шляху пізнання. А без конкретної відповіді на ці питання не зрозуміло, на якій підставі той або інший автор узагалі називає ті чи інші справді реальні характеристики влади її формами, а не, наприклад, її типами, видами, методами тощо. Часом (і на наш погляд, цілком закономірно для таких випадків) справа доходить до смішного, наприклад, В. Г. Ледеяєв (один з найвідоміших дослідників у галузі теорії влади й досить шанований нами вчений) у роботі із символічною назвою „Форми влади” на початку дослідження називає силу, переконання, примус тощо формами влади, а наприкінці,

підбиваючи підсумки, раптом характеризує їх як типи влади [1, с. 17].

Особливо часто, на наш погляд, плутають поняття „форми влади” і „методи влади”. Так, наприклад, західні дослідники переконання, примус й інші характеристики найчастіше називають формами влади, а вітчизняні вчені, особливо радянського періоду, – методами влади. Не в останню чергу саме тому, на нашу думку, багатьом авторам і вдається так легко створити свої власні класифікації „форм” влади, у яких часом виявляються зовсім дивні сполучення характеристик, добре що за дивною традицією нічого не треба пояснювати й доводити. У зв’язку із цим завданням нашої роботи є насамперед принципове обґрунтування форм влади й лише потім формулювання, на наш погляд, обґрунтованої класифікації форм влади. Саме тому ми й винесли в назву статті словосполучення „обґрунтована класифікація”.

Отже, почнемо із класифікацій форм влади, оскільки, з одного боку, така дослідницька традиція, а з другого – нічого іншого нам і не залишається, оскільки в цьому проблемному полі, крім класифікацій, поки нічого не створено. Наведемо приклади наявних класифікацій форм влади, які вже стали в певному розумінні класичними. Д. Ронг вважає, що можна виділити всього чотири форми влади: маніпуляцію, переконання, авторитет і силу [3]. Дж. Френч і Б. Рейвен виділяють п’ять форм влади: примусову, легітимну, референтну, експертну й спонукання [4, р. 150–167]. У. Конноллі йде далі й називає вже шість форм: маніпуляцію, примус, стримування, поступлення з передбачення, силу й формування [5]. Шість форм влади виділяє й В. Г. Ледяєв: силу, примус, переконання, спонукання, маніпуляцію й авторитет [1]. А ось В. В. Ільїн називає всього дві форми – інтегральну й інтеркурсивну, хоча, найімовірніше, це якісь класи форм влади, всередині кожної з яких „залежно від ступеня інтенсивності владних потоків” автор припускає існування безлічі інших підформ [2, с. 79].

Традиційно головною підставою практично необмеженого різноманіття варіантів класифікацій форм влади, їхньої серйозної суперечливості, а часом і повної непорівнянності є (крім вищезазначеного ігнорування поняття „форма влади”) довільність у виборі критеріїв класифікації, недоведеність критеріїв бути критеріями. У принципі, на думку В. Г. Ледяєва, у світовій літературі, яка аналізує форми влади, умовно можна виділити кілька основних, найбільш використовуваних критеріїв такої класифікації: по-перше, це *сфера існування (здійснення) влади* (влада економічна, політична, ідеологічна й т. д.); по-друге, це *характер (формаційний тип) суспільних відносин* (влада рабовласницька, феодална, капіталістична й ін.); по-третє, це *специфіка суб’єкта й об’єкта влади* (влада індивідуальна й колективна, державна й недержавна тощо); по-четверте, це *джерела й мотиви підпорядкування об’єкта суб’єктові* (примус, переконання й ін.). У вітчизняних публікаціях, особливо минулого століття, найбільшу увагу приділяли класифікаціям, побудованим за критеріями першого й другого виду, що відбивало ідеологічні орієнтації того часу, а потім і наслідки цих орієнтирів; форми ж, побудовані за четвертим критерієм – джерела підпорядкування, інтерпретували головним чином як методи влади – переконання й примус. У працях же західних учених, навпаки, переважають класифікації четвертого типу, про що побічно свідчать наведені вище приклади

західних класифікацій, які здебільшого досить аналогічні – ідеться про примус, переконання та про їхні варіації.

На нашу думку, усі ці критерії досить сумнівні в ролі критеріїв класифікації форм влади. Ну, скажіть, до чого тут „сфера застосування влади” – економічна, політична й т. д. – і форми влади? Вважаємо, що одну й ту саму форму влади цілком можна застосовувати в різних сферах, так само як і різні форми влади можуть бути застосовані в одній і тій же сфері. Сфера застосування влади й форми влади – це цілком різні аспекти аналізу влади. Це ж зауваження стосується й інших пропонованих підстав. Ще раз наголосимо: джерело непорозуміння – ігнорування поняття „форма”, „форма влади” на тлі багаторазового декларування цих понять, очевидно, як заклинань у вірності філософії.

Однак, гадаємо, справа не тільки й не стільки в кількості критеріїв класифікації, – їх об’єктивно може бути багато, – скільки в тому, що найчастіше самі ці критерії трактують досить дивно. Візьмемо, наприклад, одного з найвідоміших російських фахівців з теорії влади В. Г. Ледаєва. У роботі, спеціально присвяченій аналізу форм влади, він пише: „Друге джерело розходжень пов’язане з вибором підстав класифікації. Деякі дослідники (зокрема, Г. Лассуелл і А. Каплан) прагнуть максимально повно відбити всі нюанси владних відносин, і їхні класифікації характеризуються значною кількістю позицій. Інші фіксують лише найбільш загальні відмінності й виділяють відносно небагато форм влади (їх, у свою чергу, можна поділяти на окремі підвиди)” [1]. Принаймні в нас виникає питання: який зв’язок між „вибором підстав класифікації”, з одного боку, і тим, що „деякі автори прагнуть максимально повно відбити всі нюанси владних відносин”, а „інші фіксують тільки найбільш загальні відмінності й виділяють відносно небагато форм влади” – з другого? Навряд чи хтось із авторів визначає той або інший критерій своєї класифікації, виходячи з того, що він хоче показати багато або мало класів. Логіка наукового дослідження найімовірніше зворотна – кількість класів визначають наприкінці дослідження проблемного поля за допомогою цього критерію. А в розглянутому варіанті ми маємо, з одного боку, якісний аналіз – вибір критеріїв класифікації, а з другого – кількісний: багато чи небагато вийшло класів, а, на наш погляд, це зовсім різні аспекти аналізу.

Але непорозуміння із критеріями на цьому не вичерпуються. Як ортодоксальний західник, В. Г. Ледаєв чітко й однозначно декларує, що підставою і його класифікації форм влади є „джерело підпорядкування об’єкта суб’єктові”. І на цій підставі, як ми вже зазначали, він виділяє шість форм влади: силу, примус, переконання, спонукання, авторитет і маніпуляцію. Те, що в цьому ряді форм влади немає жодної нової форми порівняно з уже відомими й наведеними нами класифікаціями, не найбільша проблема, оскільки сам перелік, зібраний зі старих західних наборів, виглядає справді новим, саме такого набору форм влади дотепер ні в кого не було.

Однак, коли ми заглибимося в аналіз запропонованих форм влади, ми знову натрапляємо на непереборні протиріччя й сумніви. Отже, критерієм класифікації В. Г. Ледаєв називає „джерело підпорядкування об’єкта суб’єктові”. Але щодо влади таким джерелом завжди й у всіх випадках є суб’єкт влади: він і лише він є тим

джерелом, з якого виникає, починається довга процедура організації підпорядкування об'єкта. Таким чином, критерієм класифікації є суб'єкт влади, а тому конкретні форми влади повинні відбивати специфіку конкретних суб'єктів, і те, що В. Г. Ледяєв називає формами влади, не має до форм влади жодного стосунку. А всі ті характеристики, які вчений визначає як конкретні джерела конкретних форм влади є, на нашу думку, радше причинами, факторами підпорядкування, похідними від конкретного суб'єкта: „винагорода, яку одержує об'єкт в обмін на підпорядкування”, „погроза застосувати негативні санкції у разі відмови коритися команді”, „здатність суб'єкта безпосередньо впливати на об'єкт або на його оточення”, „аргументи, які суб'єкт може використати з метою підпорядкувати об'єкт”, „у разі маніпулювання джерелом підпорядкування об'єкта суб'єктові виступає здатність останнього вплинути на об'єкт”, „якісь характеристики (властивості) суб'єкта або його статус, які змушують об'єкт прийняти його команду незалежно від її змісту”. Не важко помітити, що у всіх шести випадках В. Г. Ледяєв так чи інакше характеризує саме суб'єкт влади й лише його. Це, так би мовити, по-перше.

По-друге, одним із найважливіших принципів будь-якої класифікації є принцип незвідності одного класу до іншого. А в цьому випадку, гадаємо, цей принцип порушено. Так, наприклад, маніпуляція як форма влади, заснована на здатності суб'єкта вплинути на об'єкт, цілком поглинає таку форму влади, як примус, що заснований на погрозі застосувати негативні санкції, оскільки така погроза може бути й прихованою, закамуюфльованою, що, до речі, у сучасному суспільстві й відбувається найчастіше, у той час як відкритої погрози практично не використовують. Більше того, авторитет у цій класифікації, на нашу думку, узагалі поглинає всі інші форми, оскільки вони засновані не інакше, як на „якихось характеристиках (властивостях) суб'єкта”. Хіба „винагорода”, якою володіє суб'єкт, не є його характеристика? А „погроза застосувати санкції”, а „здатність суб'єкта безпосередньо впливати на об'єкт” (її навіть так автор і називає – здатність)?

Зрештою змушені зізнатися, що наші сумніви відносно „джерела підпорядкування об'єкта суб'єктові” як ефективного критерію класифікації форм влади стосуються не тільки позиції В. Г. Ледяєва, але й ідей усіх тих авторів, які використовують цей критерій з цією ж метою. Тому, щоб усунути наявні в цьому питанні „білі плями”, вважаємо, що починати треба з початку, тобто хоча б з найкоротшого визначення поняття „форма” щодо нашого предмета, тобто влади.

Ми спираємось на те, що форма – це надзвичайно складна, багатопланова, багатогранна, комплексна характеристика предмета. Таким чином, форму не можна звести ні до зовнішньої межі, ні до внутрішньої структури, ні до чогось окремого, часткового. Будь-який подібний редукціонізм не просто збіднює форму, але й спотворює наше уявлення про неї. Вважаємо, що у формі як комплексній характеристиці можна виокремити принаймні п'ять основних сторін. По-перше, форма – це певний просторовий розподіл взаємозалежних, певним чином пов'язаних між собою елементів, тобто форма – це завжди внутрішня структура предмета. По-друге, форма – це зовнішній вигляд предмета, що має певну межу, тобто деякий обрис, образність. По-третє, форма – це спосіб існування змісту, спосіб його прояву.

По-четверте, форма – це якісно визначене місце й роль предмета в метасистемі: форма виявляється у взаємодії з метасистемою, її складовими частинами, тобто форма виявляє призначення конкретного предмета серед інших предметів через своє специфічне надзавдання, мету. По-п'яте, форма – це характеристика цілісності предмета, тобто тільки певна цілісність може утворити свою певну форму. Таким чином, якості необхідності й достатності адекватного розуміння форми можна досягти лише в разі багатомірного, на нашу думку, п'ятистороннього аналізу. Хоча ми й припускаємо, що за тих або інших умов чи завдань пізнання ті або інші характеристики можуть бути висунуті на пріоритетне місце й вони відіграватимуть домінуючу роль, у той час як роль інших може бути послаблена.

І ось тільки тепер, гадаємо, ми маємо право говорити про форми влади, транспортуючи предмет, що нас цікавить, – владу – у наведений вище концептуальний простір форми.

Перша й, на наш погляд, найважливіша характеристика форми влади – це структура. Отже, визначаючи форму влади, ми повинні в першу чергу визначити структуру влади; визначаючи різні форми влади, ми повинні визначити різні структури влади, виявити структурні розходження владних відносин. Тобто відмінність однієї форми влади від іншої – це насамперед розходження в структурах. Що ж можна сказати про структуру влади?

Структурно відносини влади складаються, на нашу думку, з декількох основних одиниць: по-перше, це суб'єкт влади; по-друге, це об'єкт влади; по-третє, це ресурси влади; по-четверте, це мета дії суб'єкта; по-п'яте, це сама дія суб'єкта, тобто процедура з організації підпорядкування об'єкта, й, нарешті, по-шосте, це сама дія об'єкта, справжнє підпорядкування об'єкта як реалізація мети суб'єкта. З одного боку, це і є шість основних структурних елементів механізму влади, які репрезентують необхідно й достатньо зміст влади. Однак, з другого боку, це, так би мовити, постійні, базисні елементи. Вони необхідні й достатні для того, щоб говорити про зміст влади як основу форми влади, оскільки за їх допомогою ми формуємо певне уявлення про організацію й структуру влади. Але цього зовсім не достатньо для наступного кроку пізнання, для класифікації конкретних форм влади, для пошуку й експлікації різних форм влади, тобто різних способів організації, різних структур, оскільки всі ці елементи постійні, незмінні, базисні, вихідні. Насмілимося нагадати, що саме цього – сталості, – крім усього іншого, вимагає ідея форми.

Отже, необхідно піти далі, тобто глибше, й спробувати знайти структуру другого рівня, яка володіє здатністю суттєво впливати на весь механізм влади. Причому саме цей вплив, не порушуючи сталості, повинен формувати розходження, варіації, породжуючи в такий спосіб різновиди форм влади й не порушуючи водночас інваріантності принципової форми, „форми форм”. Аналіз елементів першого рівня свідчить, що за всієї реальної і безумовно складної організації і суб'єкт влади, і об'єкт влади, і мета дії, і сама ця дія не мають такої внутрішньої структури, де б кожен елемент окремо мав достатньо автономне місце й самостійне рольове значення, тобто міг би сам по собі, окремо, так чи інакше мати те або інше функціональне навантаження (або не мати його взагалі). І суб'єкт, і об'єкт, і мета, і дія в цьому разі є

якесь неподільне ціле (навіть якщо це, наприклад, величезна соціальна спільнота на зразок нації або народу) і в такий спосіб не утворює структур другого рівня. І тільки ресурси влади, як ми вже зазначали вище, становлять набір конкретних автономних елементів-чинників, де кожен ресурс має самостійне місце й може відігравати самостійну роль, де ті або інші ресурси можуть створювати свої комбінації. Таким чином, саме ресурси влади спроможні формувати структури другого рівня й впливати на організацію всього механізму влади. Саме ресурси влади об'єктивно спроможні детермінувати різні конкретні форми влади. Саме ресурси влади є тим головним критерієм, на підставі якого й можна класифікувати форми влади.

Насмілимося стверджувати, що в усіх формах влади завжди ту або іншу, але цілком певну роль відіграють всі або принаймні більшість ресурсів. Цю сукупність реальних ресурсів ми й називаємо комбінацією ресурсів влади. Тобто необхідно пам'ятати про сформовану за певних умов комбінацію ресурсів влади й спиратися на неї. Проте, на наш погляд, практично завжди можна виокремити той або інший ресурс, який у тій або іншій ситуації займає центральне, визначальне місце й відіграє пріоритетну, визначальну роль у всій комбінації ресурсів. Вважаємо, що саме розміщення ресурсів у комбінації й особливе виділення того або іншого ресурсу в центр комбінації як пріоритетного й визначає конкретне обличчя влади – її форму. Так, та сама сімейна влада може будуватися на силі батьків як центральному ресурсі, і тоді ми маємо одну ситуацію в родині, одну модель порядку, одну форму влади, а може будуватися на авторитеті батьків, і ми вже маємо принципово іншу ситуацію в родині, іншу модель порядку, іншу форму влади.

Друга характеристика форми влади – це спосіб прояву, реалізації змісту влади. Той або інший зміст виявляється у формі через дію, тому й у цьому разі аналізу форм влади ми повинні шукати дійову характеристику, яка відповідає на питання: „Як проявляється влада?“, „У чому проявляється влада?“, „У якій дії влада реалізує себе як влада?“.

Гадаємо, що такою сутнісною характеристикою діяльній сторони влади, через яку виявляється її форма, є метод володарювання. Під методами володарювання ми розуміємо способи дії, якими суб'єкт нав'язує свою волю об'єктові, забезпечуючи тим самим виконання певної мети, мети влади. В ідеї методу відбито прийоми нав'язування волі, пояснено те, як суб'єкт діє, тобто метод – це певна якісна характеристика діяльності суб'єкта. Таким чином, метод – це одна з безпосередніх характеристик діяльності суб'єкта щодо організації свого панування, а ця діяльність, у свою чергу, є елементом структури влади, як ми вже говорили, репрезентуючи в такий спосіб і форму влади, і її зміст.

Таких методів як способів прояву влади існує кілька, усі вони так чи інакше добре описані в кратологічній літературі або в контексті методів влади, або в контексті форм влади.

По-перше, це метод переконання. Переконання – це такий спосіб прояву влади й тим самим така характеристика форми влади, за якої суб'єкт використовує переважно прийоми пояснення причин, через які об'єкт повинен чинити саме так, як цілепокладає суб'єкт. Наприклад, Д. Ронг визначає переконання у владі в такий

спосіб: „У ситуаціях, де А надає аргументи, звертання або вмовляння, які Б, самостійно оцінивши їхній зміст з погляду своїх цілей і цінностей, приймає як основу його поведінки, А успішно здійснює владу над Б у формі переконання” [3, р. 32].

По-друге, це метод примусу. Примус – це такий спосіб прояву влади й тим самим така характеристика форми влади, за якої суб’єкт використовує прийоми відвертого, відкритого, явного нав’язування своєї позиції, фактично незважаючи на позицію об’єкта. Примушувати – означає загрожувати, змушувати. Наприклад, де Креспіні визначає примус як „здатність А змусити Б діяти відповідно до своїх намірів і всупереч бажанням Б шляхом негативного впливу на Б з метою досягти його покори або шляхом погрози негативним впливом на Б, якщо той не кориться” [6, р. 196].

По-третє, це метод стимулювання. Стимулювання – це такий спосіб прояву влади й тим самим така характеристика форми влади, за якої суб’єкт використовує прийоми, спрямовані на формування зацікавленості об’єкта діяти так, як велить суб’єкт. Стимулювати – значить спонукати до чогось конкретного. Зовні стимулювання дуже аналогічно примусу, оскільки як стимул цілком може виступати й погроза покаранням, що є сутністю примусу. Однак ми категорично підтримуємо тих авторів (П. Блау, де Креспіні, Д. Болдуїн, В. Ледаєв), які розрізняють примус і спонукання (стимулювання) хоча б на тій підставі, що примус спирається на так звані негативні санкції, а стимулювання – на позитивні. Основу такого розрізнення заклав ще П. Блау, на думку якого воно полягає в „зміні споконвічного стану об’єкта” [7, р. 293].

По-четверте, це метод маніпулювання. Маніпулювання – це такий спосіб прояву влади й тим самим така характеристика форми влади, за якої суб’єкт використовує латентні прийоми й технології, спрямовані на формування цілком певного поведінки об’єкта. Для цього, як правило, суб’єкт застосовує опосередковані способи, коли між суб’єктом й об’єктом спеціально вибудовується цілий ланцюжок проміжних ланок або у вигляді вигаданих суб’єктів, наприклад, „людини з народу”, „живого свідка” або „очевидця”, або у вигляді складно організованих механізмів, наприклад, інституціонального характеру (у цій ролі найчастіше сьогодні використовують ЗМІ), або іншого процедурного характеру, наприклад, широке використання різного роду ритуалів у релігійній владі. Таким чином, можна визначити дві основні специфічні риси маніпулювання: по-перше, це наявність ретранслятора волі суб’єкта у волю об’єкта й, по-друге, це нерозуміння об’єктом справжнього суб’єкта впливу й справжньої мети впливу. Спеціально підкреслимо, що йдеться саме про справжню мету, оскільки суб’єкт може декларувати одні цілі, а насправді переслідувати зовсім інші (що, наприклад, у політиці є ледве не правилом). Приблизно так визначає маніпулювання Д. Істон: „Коли Б не усвідомлює наміри А вплинути на нього, а А здатний змусити Б діяти відповідно до своїх бажань, то ми можемо сказати, що маємо справу з маніпуляцією” [8, р. 179]. Таким чином, на наш погляд, головною дією в методі маніпулювання є обман.

По-п’яте, це харизматичний метод. Харизматичний метод – це такий спосіб прояву влади й тим самим така характеристика форми влади, коли суб’єкт певним

чином зачаровує об'єкт й у результаті цього змушує об'єкт чинити так, як того бажає суб'єкт, тобто підкоряє його собі. Таким чином, головною дією цього способу прояву влади є зачарування. Зачарування, на нашу думку, є досить специфічним способом впливу суб'єкта на психіку, емоційний світ, підсвідомість об'єкта з метою сформувані цілком певні стереотипи, настанови, вірування як пріоритетні поведінкові детермінанти. Зачарування як метод володарювання, з одного боку, максимально ірраціоналізоване, а з другого – мінімально раціоналізоване. Саме зачарування є, на наш погляд, функціональною основою харизматичного типу відносин. Ідею харизми, харизматичності розробляють у вітчизняній і закордонній літературі здебільшого в контексті лідерства. Вважаємо, що є всі підстави говорити й про харизматичний метод володарювання. Принаймні добре відомо, що М. Вебер, який, власне, й увів поняття „харизма” у філософію влади, досить ґрунтовно розробляв ідею харизматичного панування як одного з варіантів панування. Отже, харизму із часів Р. Зомба, у якого М. Вебер запозичив це поняття, трактують як божественний дарунок, що проявляється в надприродних здібностях лідера. Саме ці надприродні здібності (реальне або уявні – це вже інше питання) і є тією єдиною підставою, що формує харизматичний метод володарювання. Головною відмінною рисою харизматичного методу є мінімальна раціональність і максимальна емоційність у поведженні як суб'єкта, так й об'єкта влади.

Третя риса форми влади – це зовнішній обрис, фігура влади. Ідея зовнішньої межі, обрису як характеристики форми, безумовно, вельми й вельми плідна лише для дослідження предметів неживої й навіть живої природи, наприклад, форми африканського континенту або форми амеби. Але щодо розуміння форм соціальних предметів наслідком стверджувати, що її евристичне значення цієї ідеї суттєво знижується. Хоча в деяких випадках і вона може мати певний сенс, наприклад, обриси державної території певним чином можуть впливати на історію народу, а, на думку Ш.-Л. Монтеस्क'є, – навіть і на дух народу; дехто з послідовників Ш.-Л. Монтеस्क'є, які створили згодом специфічну теоретичну платформу географічного детермінізму, в розумінні цієї залежності, як відомо, ідуть ще далі. Як відомо, не зникли ці ідеї і в „освіченому” ХХ столітті, концептуалізувавшись головним чином у парадигмі соціальної географії, або ж соціографії (Р. Штейнметц й ін.), і геополітики (Ф. Ратцель, Р. Челлен й ін.). Таким чином, над ідеєю фігури, образу в розумінні форми соціальних предметів, на наш погляд, варто задуматися, хоча спрямувати пошуки необхідно не в настільки примітивному тлумаченні самої ідеї фігури.

У розумінні соціальних предметів, гадаємо, доцільно говорити не про геометричну фігуру, а радше про образ, який персоніфікує, символізує зовнішній вигляд цього предмета. Головною ознакою, властивістю фігури-образу як характеристики форми є її чітке зовнішнє сприйняття, більш-менш однозначна ідентифікація, уособлення, тобто ототожнення влади з тим або іншим, так чи інакше, але доволі виразно персоніфікованим образом, ототожнення з тією або іншою владною фігурою, фігурою влади. Вважаємо, що цю рису форми найчастіше редукують в образ суб'єкта влади. Це однозначно й чітко можна простежити на рівні повсякденної свідомості. Так, наприклад, коли ми говоримо про владу в Україні, у

нашій свідомості постає чіткий, конкретний образ Президента; коли говоримо про владу в університеті, ми уявляємо образ ректора; коли говоримо про владу католицької церкви, у нашій свідомості виникає образ Папи Римського тощо.

У цій площині ми сприймаємо форму влади через фігуру суб'єкта влади. Різноманітність суб'єктів влади створює різноманітність характеристик форм влади в цій площині. Таким чином, пропоновану експлікацію форм влади цілком логічно й обгрунтовано можна вписати в розуміння класичних формулювань форм влади. Наприклад, аристократія – це така форма влади, образ якої персоніфіковано в найкращих людях у ролі суб'єкта влади, тобто, говорячи про аристократію, ми маємо на увазі насамперед найкращих людей на вершині піраміди влади. Монархія – це така форма влади, образ якої персоніфіковано в одній людині в ролі суб'єкта влади, тобто, говорячи про монархію, ми уявляємо насамперед монарха як головного суб'єкта влади. Демократія – це така форма влади, образ якої персоніфіковано в народі в ролі суб'єкта влади, тобто, говорячи про демократію, ми насамперед маємо на увазі таку конфігурацію влади, у якій народ є важливим суб'єктом влади. Хоча фахівцям добре відомо, що реальні владні повноваження народу навіть у найдосконалішій демократії доволі обмежені, проте демократію символізує саме народ. Меритократія – це така форма влади, образ якої персоніфіковано в гідних, освічених людях у ролі суб'єкта влади, тобто, говорячи про меритократію, ми уявляємо таку фігуру влади, яку представляє влада гідних людей. Релігійна влада – це така форма влади, образ якої персоніфіковано в релігійних інституціях у ролі суб'єкта влади, тобто, говорячи про релігійну владу, ми маємо на увазі насамперед панівну фігуру служителя культу. Так можна продовжувати досить довго.

Четверта риса форми влади – призначення влади в соціальній системі вищого порядку. Оскільки форма предмета – це завжди певне місце конкретного предмета серед інших предметів, його роль у життєдіяльності метасистеми. Форма – це характеристика предмета в контексті інших предметів, у контексті метасистеми. Тобто щоб говорити про форму влади, або про форму соціальних відносин, необхідно зрозуміти й описати місце й роль влади в системі соціальних відносин, соціальне призначення влади.

На наш погляд, соціальне призначення, сенс влади, її соціальна роль полягають у деякому впорядкуванні стихії колективності, соціальності, породженої, з одного боку, об'єктивною необхідністю спілкування, взаємодії, а з другого – настільки ж об'єктивною гетерогенністю соціуму й породженою цим різноспрямованістю, різноціковістю дій. Таким чином, соціальний зміст влади полягає в тому, щоб мінімізувати об'єктивний соціальний хаос, внести елементи принципової організації соціуму, сформувати певний соціальний порядок. Саме у владі визначено, хто є суб'єктом, а хто є об'єктом, хто приймає рішення, а хто їх виконує, хто на верхівці соціальної піраміди, а хто в її підвалинах, які головні стратегічні цілі й основні методи, шляхи їх досягнення, якими засобами цих цілей досягають, хто створює правила організації й функціонування суспільного організму, що таке добре й що таке погано тощо. А все це і є ознаки соціального порядку. Таким чином, влада – це і є принципова модель соціального порядку, соціальний порядок – це і є форма форм

влади. Через організацію соціального порядку відносини влади взаємодіють з іншими соціальними відносинами – економічними, сімейними, релігійними тощо. Тобто влада утворює економічний, сімейний, релігійний та інші типи порядків, системні елементи глобального соціального порядку.

Зовсім не відволікаючись на аналіз поняття „соціальний порядок”, відзначимо лише головне для нас у цьому конкретному випадку: соціальний порядок – це певна модель динамічно стабільної організованості тієї або іншої соціальної системи, яка так чи інакше визнана (декларована) як правильна. Таким чином, вважаємо, що можна допустити редукцію порядку до правильності: порядок – це те, що правильно. По-перше, ця правильність оформлена цілою низкою необхідних атрибутів – нормами, інститутами, традиціями, ритуалами тощо. По-друге, у гетерогенному суспільстві будь-яка правильність завжди соціально відносна: що для одних правильно, для інших може бути цілком неправильно. По-третє, ця правильність перевірена, освячена цілком певним ідеалом, стратегічною метою, вищою цінністю цього порядку, тобто завжди можна запитати й одержати досить чітку відповідь на питання: „Порядок заради чого?”. Оскільки, на наш погляд, ідея мети, цінності достатньо повно репрезентує й ідею атрибутів, й ідею соціально-групової детермінованості порядку, то ми будемо спиратися тільки на неї. Отже, як свідчить всесвітня історія, такими стратегічними цілями, вищими цінностями, навколо яких формується соціальний порядок, можуть бути, наприклад, людина в умовах демократії або багатство в умовах плутократії тощо.

І нарешті, п'ята риса форми влади – цілісність. У формі обов'язково повинна відбитися цілісність предмета – єдність усіх елементів, що складають його зміст. У принципі, це – загальнометодологічна вимога до ідеї форми, і на цій підставі ми не можемо виявити якихось специфічних розходжень у певних видах форм влади. Цілісність або є, і тоді ми можемо говорити про форму, або її немає, і тоді всі наші міркування про форму втрачають будь-який сенс. Таким чином, ми можемо твердити про форму влади, про певні конкретні форми влади тільки в тому разі, якщо ми можемо відобразити єдність у реальній дії всіх елементів відносин влади.

Евристичне значення ідеї цілісності в розумінні форми полягає не в тому, щоб виділити якісь нові різновиди форм, а радше в тому, щоб перевірити за допомогою цього критерію будь-яку конкретну форму, виокремлену на основі інших засад. На наш погляд, для остаточного висновку щодо системного цілого необхідно проаналізувати всі чотири вищезазначені характеристики форми влади: структуру, тобто комбінацію ресурсів; спосіб прояву влади, тобто методи володарювання; зовнішній образ влади, тобто головний суб'єкт, який уособлює владні відносини; соціальне призначення, тобто основну мету, яку конкретна форма й покликана забезпечити. У результаті такого чотиристороннього аналізу ми повинні переконатися, що та або інша форма має свою специфічну визначеність за всіма чотирма аспектами.

Отже, лише зараз, після необхідного й, наскільки сподіватися, хоч трохи достатнього осмислення того, що таке форма влади в принципі, ми можемо спробувати визначити конкретні форми влади. Єдино можливим критерієм

класифікації конкретних форм влади можуть бути самі особливості форми. У випадках, коли маємо справу з філософськими категоріями на зразок форми, надто сміливо, якщо не сказати гірше, було б вигадувати якісь свої критерії. Вважаємо, що можна виокремити такі форми влади:

1. Демократія – це така форма влади, яка характеризується, по-перше, тим, що в образі панівного суб'єкта виступає більшість, тобто влада певною мірою персоніфікована в більшості; по-друге, переконання є головним методом володарювання, тобто влада проявляється через переконання одних іншими; по-третє, основним ресурсом володарювання є право; по-четверте, вищою цінністю демократичного порядку є людина.

2. Плутократія – це така форма влади, яка характеризується, по-перше, тим, що основним суб'єктом-образом влади виступає персоніфікований або соціально-груповий власник головних, відносно данної системи соціальних координат, матеріальних благ; по-друге, основним методом володарювання є стимулювання; по-третє, головним ресурсом влади є матеріальне благо; по-четверте, вищою цінністю плутократичного порядку є саме матеріальне багатство, прибуток.

3. Тиранія – це така форма влади, яка характеризується, по-перше, тим, що основним образом влади виступає, як правило, особистість, тобто відбувається особистісне, персоніфіковане уособлення влади; по-друге, основним методом володарювання є, звичайно ж, примус; по-третє, головним ресурсом влади є сила в тій або іншій формі; по-четверте, стратегічною метою тиранічної форми влади є підпорядкування саме по собі, цей порядок сам по собі.

4. Епістемократія – це така форма влади, яка характеризується, по-перше, тим, що основним образом влади виступає інтелігенція, стан освічених, професіоналів; по-друге, головним методом володарювання є переконання; по-третє, головним ресурсом влади є знання; по-четверте, вищою цінністю, порядкотвірним елементом виступає істина, раціонально обгрунтована справедливість.

5. Харизматична форма влади характеризується, по-перше, тим, що головним суб'єктом, який символізує владу, виступає, як правило, особистість; по-друге, головним методом володарювання є зачарування й маніпулювання; по-третє, головними ресурсами є емоції, авторитет, віра; по-четверте, стратегічною метою влади є самозадоволення суб'єкта від ролі суб'єкта, самоутвердження суб'єкта в ролі суб'єкта.

6. Бюрократична форма влади характеризується, по-перше, тим, що головним символом влади виступає чиновник або в персоніфікованому, або в клановому образі; по-друге, головним методом володарювання є маніпулювання; по-третє, головними ресурсами влади є інститути, статуси, преференції; по-четверте, стратегічною метою порядку є збереження конкретного бюро, благо корпорації.

Таким чином, ми маємо шість „чистих”, базових, основних форм влади. Це радше своєрідні теоретичні моделі форм влади, які, за М. Вебером, слушно можна назвати „ідеальними типами” форм влади. У реальній же соціальній практиці, як відомо, „чисті” види трапляються вкрай рідко. Найчастіше ми маємо справу зі змішаними, „брудними” видами форм влади. Можливо, іноді утворюються й

абсолютно „брудні” види, тобто такі конкретні форми влади, для яких властиві характеристики всіх шести вихідних форм. Наприклад, влада КПРС у радянський період нашої історії мала риси плутократії – широке використання методу стимулювання, важлива роль матеріальних ресурсів тощо; бюрократії – панування чиновників, яке М. С. Восленский назвав „номенклатурою” [9]; харизматичної форми – достатньо згадати таких вождів, як Ленін або Сталін; демократії – формальне, але абсолютно широке декларування й права, і пріоритету особистості, і переконання; тиранії – апогей якої ми мали в 30–50-ті роки ХХ століття; епістемократії – пріоритетна роль знання (хоча багато в чому в ідеологізованому вигляді), сподіваємося, була очевидна. Аналогічно елементи практично всіх шести форм влади можна без великих зусиль виявити, наприклад, у сімейній або в релігійній владі.

Таких змішаних видів форм влади може бути безліч. Це стає особливо зрозумілим, якщо врахувати, що всі чотири основні характеристики форми влади мають складну природу. Так, одних ресурсів влади існує, на наш погляд, шість класів [10, с. 63]. Якщо ж, наприклад, проаналізувати демократію як певну форму влади, то можна стверджувати, що якщо в центрі ресурсної комбінації, тобто в ролі домінуючого ресурсу, виявляється право й насамперед права людини, то ми маємо таку форму влади, яку прийнято називати демократією (хоча переклад цього грецького терміна є трохи інакшим). Однак сама демократія як форма влади може мати різновиди. З одного боку, думати так, що існують різновиди демократії, нас змушує аналіз політичної практики минулого й сьогодення багатьох держав, які називають себе демократіями і яких світове співтовариство визнало такими, але які вельми несхожі одна на одну. З другого боку, припускати можливість існування певного ряду різновидів демократії, як, утім, і будь-якої іншої форми влади, нас змушує система безліч ресурсів влади, які теоретично можуть скласти необмежену безліч комбінацій. Отже, щоб визначити різновиди демократії як форми влади, необхідно й достатньо продовжити аналіз тих самих ресурсів, однак уже другого й третього рівнів. Тепер якщо ми поглянемо далі на структуру ресурсів і з’ясуємо, що ресурсами другого рівня виступають, наприклад, авторитет, знання, традиція, інститути громадянського суспільства й лише на третьому, останньому рівні ми побачимо такі ресурси, як сила, матеріальні блага, інститути державного примусу й контролю, то ми можемо говорити про класичний, розвинутий тип демократії. Якщо ж, навпаки, на другому рівні ресурсної комбінації ми виявили б інститути державного контролю й силу, то ми вправі говорити про так звану „обмежену демократію” або ж, як її називають французи, „демократію під опікою”.

Певні комбінації ресурсів можуть бути як стійким так і нестійким сполученням,. Від цього залежить і стабільність тієї або іншої форми влади. Наприклад, харизматична влада, заснована на домінуванні емоційного ресурсу, як свідчить політична практика, – досить нестійка форма влади. І це можна пояснити, на наш погляд, насамперед особливостями визначального ресурсу, який за своєю природою є швидкоплинним, зненацька спалахує й настільки ж швидко й зненацька згасає, схильний до швидкої зміни прихильностей, до нестійких зв’язків з іншими ресурсами в принципі. У свою чергу можна говорити про стійкі комбінації, наприклад, права з

інститутами громадянського суспільства, знанням, авторитетом або ж сили з інститутами примусу, у першу чергу державного, традицією, вірою. У зв'язку із цим не останнє завдання суб'єкта влади, який претендує на тривале панування, – підібрати сполучну, стійку комбінацію ресурсів, адекватну конкретній ситуації.

Насамкінець можна зробити такий висновок. Якщо ми намагаємося перебувати в проблемному полі соціальної філософії, то, міркуючи про форми влади, ми зобов'язані спиратися на поняття „форма” й шукати критерії класифікації форм влади в самому концепті. На цій підставі можна обґрунтувати шість основних форм влади – демократію, тиранію, епістемократію, плутократію, бюрократію, харизматичну владу.

Література:

1. *Ледяев В. Г.* Формы власти: типологический анализ // Полис (Политические исследования). – 2000. – № 2.
2. *Философия власти* / Гаджиев К. С., Ильин В. В., Панарин А. С., Рябов А. В.; Под ред. В. В. Ильина. – М., 1993.
3. *Wrong D. H.* Power: Its Forms, Bases, and Uses. With a New Preface. – Oxford, 1988.
4. *French J. R. P. and Raven B.* The Bases of Social Power / D. Cartwright (ed.) Studies in Social Power. – Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research, 1959.
5. *Connolly W. E.* The Terms of Political Discourse. – 3rd ed. – Oxford, 1993.
6. *De Crespigny A.* Power and Its Forms // Political Studies. – 1968. – Vol. 16. – № 2.
7. *Blau P. M.* Differentiation of Power // Political Power: A Reader in Theory and Research / Ed. by Roderick Bell. – New York; London, 1969.
8. *Easton D.* The Perception of Authority and Political Change // Authority. Nomos 1 / Ed. by Carl J. Friedrich. – Cambridge, 1958.
9. *Восленский М. С.* Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. – М., 1991.
10. *Котлов В. О.* Ресурси влади: поняття, класифікація, комбінація // Гуманітарний часопис. – 2008. – № 1.